

İNSAN HAKLARI KORUMA

MEKANİZMALARI:

Türkiye İnsan
Hakları Rejiminin
Anatomisi

İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI:

*Türkiye İnsan
Hakları Rejiminin
Anatomisi*

İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI REJİMİNİN ANATOMİSİ

Katkılarından dolayı Özgürlük Araştırmaları Derneğine, 4-7 Mayıs tarihlerinde Avrupa Liberal Forumu tarafından Friedrich Naumann Vakfı desteğiyle gerçekleştirilen “Türkiye, İnsan Hakları Mekanizmaları ve Sivil Özgürlüklerin Denetlenmesi” çalışmayı katılımcılarına, ayrıca Müge Dalkıran ve Berfu Kızıltan’a teşekkür ederiz.

Editör: Doç.Dr. Bican Şahin

©European Liberal Forum

METODOLOJİ	2
İÇİNDEKİLER	3
I. GİRİŞ	4
II. İNSAN HAKLARININ KORUNDUĞU ÜÇ DÜZEY	5
II.1 Ulusal İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları: Türkiye'nin İç Rejimi	7
II.1.1 Yargı Yolu: En Etkin Birinci Basamak	7
II.1.2 Yargı Dışı Yollarla İnsan Haklarını Koruma: Ulusal İnsan Hakları Kurumları	8
II.1.2.1 Paris İlkeleri ve Yargı Dışı Kurumlar	8
II.1.2.2 Siyasi Yollarla Koruma: TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu	13
II.1.2.3 İdari Yollarla Koruma: Ombudsman ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu	15
III. ULUSLARARASI MEKANİZMALAR: BÖLGESEL VE KÜRESEL MEKANİZMALAR	18
III.1 Bölgesel Mekanizma: Avrupa Konseyi	18
III.1.1 Avrupa Sistemi ve Türkiye	19
III.2 Küresel Mekanizma: BM Rejimi	20
III.2.1 BM İnsan Hakları Düzenlemeleri	20
III.2.2 BM İnsan Hakları Organları	21
III.2.2.1 BM Şartı İle Kurulan İnsan Hakları Birimleri	22
III.2.2.1.i BM İnsan Hakları Konseyi	22
III.2.2.1.ii BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği	22
III.2.2.2. Anlaşmalar ile Kurulan BM İnsan Hakları Komiteleri	23
IV. Sonuç ve Öneriler	25
Kaynakça	28

Bu rapor Friedrich Naumann Vakfının desteği ile Avrupa Liberal Forumu tarafından yayınlanmıştır. Eş-finansmanı Avrupa Parlamentosu tarafından sağlanmıştır. Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Liberal Forumu, bu yayının içeriğinden ve kullanımından hiç bir şekilde sorumlu değildir. Burada paylaşılan görüşler yazarların kendilerine ait olup, bu görüşler Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Liberal Forumu'nun görüşlerini yansıtmaz.

I. GİRİŞ

Bireylerin insanlık onuruna yaraşır bir hayat sürmesini amaçlayan sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel temellere dayalı insan hakları, herkesin doğuştan sahip olduğu tarihsel, dinsel, ahlaki ve evrensel ilkelerdir. Bu gerçeklik, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde (EİHB) “Bütün insanlar onur ve hakları yönünden eşit ve özgür doğarlar” (Madde-1) ve “Herkes, ırk, renk, cins, dil, din, siyasal ya da herhangi bir başka inanç, ulusal ya da toplumsal köken, varlıklılık, doğuş ya da herhangi bir başka ayırım gözetilmeksizin bu Beyanname’de açıklanan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanır” (Madde-2) şeklinde ifade edilmiştir. İnsanlık tarihinin en önemli ideali ve başarılarından biri olarak tanımlanan insan haklarının, çatışmalarla dolu dünyamızda, toplumsal barışın ve adaletin temeli olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Nitekim EİHB, “İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan onurun, ve bu kişilerin eşit ve devredilemez haklarının tanınması hususunun, özgürlüğün, adaletin ve dünya barışının temeli olduğu” (Giriş paragrafı) tezi üzerine bina edilmiştir.

İnsanlık ailesinin tüm üyelerinde bulunan onurun ya da haysiyetin korunması, insanca bir hayat sürmenin sağlanması ve barışçıl bir dünyanın kurulması tarih boyunca insanlığın ideali ve sorunu olmuştur. Bu durum, Hammurabi Kanunları'ndan Kiros Silindiri'ne, Veda Hutbesi'nden Magna Carta'ya, Batı'daki devrimler sonrası bildirilerden BM düzenlemelerine kadar bir dizi tarihi, sosyal, siyasal, dini ve hukuki metne konu olmuştur. Fakat en önemlisi, 1945 Birleşmiş Milletler (BM) Şartı ile resmen ve 10 Aralık 1948'de Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (EİHB)'nin kabulüyle de filen insan hakları, uluslararası ilişkilere ve uluslararası hukuka girmiştir. Son 70 yıldır dünya geneline yayılan insan hakları fikri, sadece bildirilere ve hukuk metinlerine hapsedilmemiş, aksine geliştirilmesi ve korunması için birçok toplumsal örgüt mekanizmaları da geliştirilmiştir.

İnsan hakları koruma mekanizmaları insan hak ve özgürlüklerimiz ihlal edildiğinde, onları korumak, haklarımızı geri almak ve mağduriyetimizi gidermek için başvurabileceğimiz siyasi, idari ve yargısal mekanizmalardır. Bu çerçevede, son yarım asrı aşkın bir sürede, ülkesel, bölgesel ve küresel düzeyde farklı farklı yapılarda, farklı yetkilerle donatılmış birbirini besleyen, destekleyen ve güçlendiren bir dizi kurum ve kuruluş geliştirilmiştir. Ülkesel düzeyde mahkemeler ve yargı dışı kurumlar olarak bilinen ulusal insan hakları kurumları, bölgesel düzeyde insan hakları komisyonları ve mahkemeleri, küresel düzeyde de BM bünyesinde bir dizi konsey, komite ve son olarak Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) gibi etkin yapılar bina edilmiştir. Bu kurumların etkinliği, yaptırımı, koruma gücü ve verimliliği ülkesel düzeyden küresel düzeye gidildikçe zayıflamaktadır. Yani, insan hakları en etkin biçimde ülke düzeyinde, sonra bölgesel düzeyde ve en zayıf olarak da küresel düzeyde korunur. Bunu durgun sudaki halka metaforuyla anlatmak mümkündür. Durgun suya bir taş atıldığında oluşan halkalar nasıl ki merkezden uzaklaştıkça zayıflar ve bir süre sonra kaybolursa, insan haklarının korunması da merkezden yani ülkesel düzeyden uzaklaştıkça zayıflar. Dolayısıyla, dünya çapında insan haklarının korunması isteniyorsa, ülke içi koruma mekanizmaları güçlendirilmelidir.

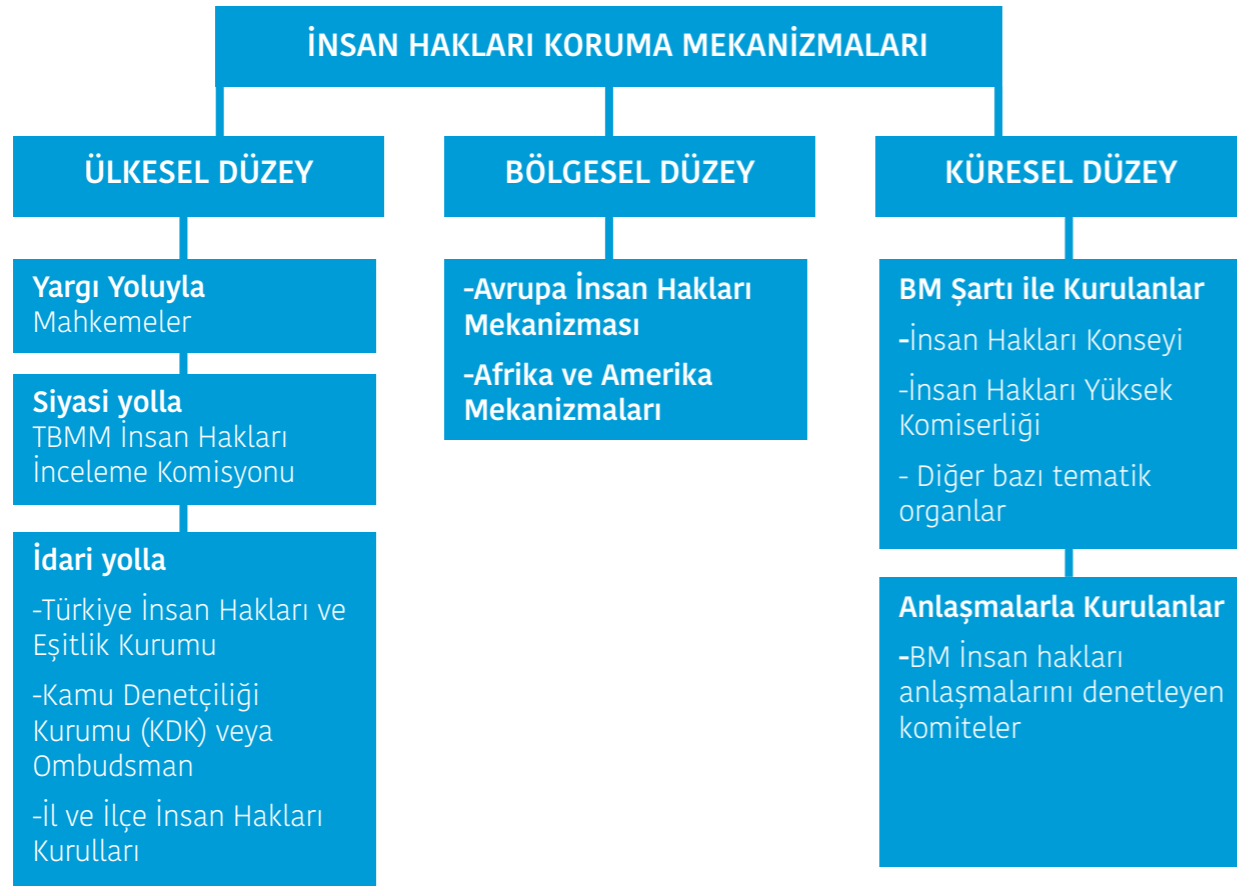
İnsan hakları, ulaşılması zor bir ideal, teorik ve entelektüel birtakım soyut kavramlar olmayıp, asgari insani ve ahlaki ilkeleri ve günlük hayatta sık sık karşılaşılan somut durumları ifade etmektedir. İnsan hakları, insanların doğal günlük hayatının bir parçasıdır. İşte, okulda, evde, pazarda, siber alemde, ticarete ve devlet dairelerinde her an karşılaştığımız durumlarla ilgilidir. İç ve uluslararası hukukta çerçevesi belli olan insan hakları devletleri somut birtakım yükümlülüklerle donatmaktadır. Hukuka göre, insan haklarına bütün kişi, grup ve devletlerce saygı gösterilmeli, ülkesel, bölgesel ve küresel mekanizmalarla da korunmalıdır. Bu çerçevede, dünya çapında ciddi gayretler olduğu da bir gerçektir. Sivil toplum örgütleri, uluslararası örgütler ve uzmanların izleme ve denetleme faaliyetleri günden güne yayılmakta ve güçlenmektedir.

Demokratik olsun olmasın, hükümetler, kendi güçlerini sınırlayan bu insan hakları düzenlemelerini uygulama konusunda isteksiz davranabilmektedirler. Bu nedenle, uluslararası toplum, uluslararası insan hakları belgelerinde ifade edilen hakları gözetmekle yetinmemeli, aksine devletlerin kendi ulusal koruma mekanizmalarını geliştirmesi için yardım ve rehberlik etmelidir. İyi örneklerin paylaşılması ve birlikte öğrenilmesi, daha etkin ve etkili bir koruma ile işbirliği sağlar (HRDMFA, 3015). Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) ve İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) gibi uluslararası insan hakları sivil toplum örgütleri, Avrupa Konseyi, ona bağlı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı (AGİT) gibi bölgesel insan hakları örgütleri ve BM İnsan Hakları Konseyi, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, BM İnsan Hakları Anlaşmalarını denetlemekle görevli komiteler gibi küresel koruma mekanizmaları farklı düzeylerde tasarlanmış, birbirini destekleyen ve güçlendiren yapılar olarak görülmektedir.

II. İNSAN HAKLARININ KORUNDUĞU ÜÇ DÜZEY

İnsan hakları ülkesel, bölgesel ve küresel olmak üzere üç düzeyde korunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, asıl olan hakların ülke düzeyinde korunmasıdır. Fakat yönetimler kendi gücünü sınırlayan ve bireyi güçlendiren insan haklarını korumada fazla istekli olmayabilirler. Anayasacılık hareketiyle devletin gücü sınırlandırılmaya çalışılmasına rağmen, Anayasayı yapan ve uygulayan aktörlerin aynı ya da birbiriyle ilişkili olması hasebiyle, insan hakları gerçek anlamda korunamadı. Bu nedenle, insan haklarının korunması için uluslararası denetimin getirilmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan bölgesel ve BM İnsan Hakları rejimleriyle mümkün olabildiği. Uluslararası insan hakları hukukunun gelişmeye başladığı Soğuk Savaş yıllarında hızlı bir mesafe alınmış fakat küreselleşme, iletişim ve teknoloji devrimiyle birlikte yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların odağında, uluslararası hukukun devlet merkezli bir felsefe üzerine inşa edilmesi vardır. Zira geleneksel uluslararası hukuk anlayışına göre, insan haklarını hem korumakla görevli olan hem de ihlalden sorumlu tutulan tek aktör devlettir. Bu geleneksel anlayışın küreselleşme çağında, özellikle sanal dünyanın gerçek dünyayla içiçe geçtiği siber dünyada insan haklarını koruması zor, hatta imkansız görünmektedir. Her ne kadar uluslararası insan hakları hukukunda birey ve topluluklara yani devlet dışı aktörlere birtakım referanslar verilse bile bu metinlerin yorumlanması hâlâ devlet merkezli bir anlayışın hakimiyetindedir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, son yıllarda insan haklarının korunması, özellikle 1980'lerden itibaren hızlı bir gelişim ve çeşitlilik göstermiştir. Bugün, insan hakları koruma rejimleri, çok katmanlı, çok düzeyli ve çok karmaşık bir yapı sergilemektedir. Birçok bölgede birbirinden farklı düzenlemeler, kurumlar ve yapılar inşa edilmiştir. Türkiye'nin de parçası olduğu Avrupa İnsan Hakları Koruma rejimi, dünyanın en gelişmiş ve en karmaşık mekanizmalarından birisidir. Bu mekanizmanın merkezinde siyasi, idari ve yargısal araçların bulunduğu ülkesel düzey, Avrupa Konseyi bünyesinde geliştirilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin temelini oluşturduğu bölgesel düzey ve en dışta ise, birbirinden farklı izleme ve denetleme mekanizmalarının bulunduğu BM merkezli küresel düzey bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Avrupa insan hakları koruma mekanizması genel hatlarıyla aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, ülkesel düzey, bölgesel düzey ve küresel düzey olmak üzere üç grupta incelenebilir.

II.1 Ulusal İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları: Türkiye'nin İç Rejimi

Uluslararası koruma araçlarının oynadığı hayati role karşın, insan haklarının etkin bir şekilde korunması ülkesel düzeyde başlar ve orada biter. Hukukun üstünlüğü ilkesinin hakim olduğu demokratik bir ülkede insan hak ve özgürlükleri diğer haklar gibi öncelikle hukuk yoluyla korunur. Bunun için, ülkedeki hukukun evrensel hukuk ilkeleriyle uyumlu olması (Quintana ve Fernandez, 2012, s.13), demokratik, eşitlikçi ve özgürlükçü bir anayasal düzenin oluşması, kanun uygulayıcıları olan yargı ve güvenlik sektörü mensuplarının insan hakları kültürüyle donatılması gerekir. Bütün bunların toplumda yerleşmesi için hak temelli bir eğitim sistemi ve sivil toplum faaliyetlerinin rolü oldukça önemlidir.

Ülkesel düzeyde yargı kurumu, insan hakları kurumları ve Ombudsman gibi yargı dışı kurumların yanında yasama, yürütmenin de önemli aktörler olduğu unutulmamalıdır. Bunun yanında, sivil toplum kuruluşlarının ve insan hakları eğitiminin toplumda oluşturduğu bilinç ve "insan hakları kültürünün" varlığı çok değerli unsurlardır (Council of Europe, 1998, s.4). Bunlar resmi ve sivil yollarla insan haklarını koruma ve geliştirme araçlarıdır. Türkiye'nin insan haklarını korumaya yönelik iç mekanizmaları üç grupta incelenebilir. Bunlar mahkemelerin dahil edildiği yargısal yol, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu'nu kapsayan siyasi yol ve son olarak Ombudsman, diğer bir ifadeyle Kamu Denetçisi Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu gibi yapılardan oluşan idari yoldur.

II.1.1 Yargı Yolu: En Etkin Birinci Basamak

İnsan haklarını korumanın en eski ve en etkin yöntemi yargısal olanı, yani ulusal mahkemelerdir. Burada mahkemelerin etkinliğini yöneten birtakım unsurlar vardır. Bunların başında hukukun üstünlüğü ilkesi gelmektedir. Bunun yanında hukuka erişim, yargının fonksiyonel bağımsızlığı ve tarafsızlığı ve en önemlisi adil yargılanma gelmektedir. Hukukun üstünlüğü ve adil yargılanma konusu insan haklarının korunması için o kadar hayati ve önemlidir ki, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin yüzde yirmisi, yani otuz maddeden altısı (Madde 6-11) bu konuya ayrılmıştır. Aynı şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin de 6. ve 7. Maddeleri bu konuyla ilgilidir.

Adil yargılamanın temel unsurlarından biri hiç şüphesiz ki, hukukun üstünlüğü ilkesidir. Uluslararası Hukukçular Komisyonu'na göre hukukun üstünlüğü, devlet gücünü kullanan hükümetlere karşı adaletin sağlanması anlamına gelir: "Hukukun üstünlüğü, hukuki belgelerin şeklen kullanılmasının ötesinde toplumun bütün üyeleri için aşırı hükümet gücüne karşı Adalet ve Koruma Üstünlüğüdür" (Benedek, 2014, s.213).

Bunun yanında adil yargılanmanın diğer unsurları arasında, hukuk ve mahkeme önünde eşitlik, mahkemelerin tarafsızlığı ve fonksiyonel bağımsızlığı, açık yargılanma, makul sürede yargılanma hakkı, sessiz kalma hakkı, kişinin kendisini savunma hakkı ve yargılamada bulunma hakkı, tanık çağırma ve dinletme hakkı, ücretsiz çevirmen hizmetinden yararlanma hakkı, etkili ve adil yargı yoluna erişim ile “kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi” gelir (Benedek, 2014, s.217-221).

II.1.2 Yargı Dışı Yollarla İnsan Haklarını Koruma: Ulusal İnsan Hakları Kurumları

İnsan haklarını korumanın en etkin yolu yargı yolu olmasına rağmen, yargı süreçlerinin çoğu zaman yavaş işlemesi ve yargı yolunun ihlalleri önleyici bir fonksiyon icra edememesi nedeniyle yargı dışı siyasi ve idari mekanizmalar geliştirilmiştir. Bu mekanizmalar hem hızlı işleyebilmekte, hem önleyici bir rol oynamakta hem de yargı kapsamına girmeyen bazı uygulamaların da önüne geçilmesine yardımcı olabilmektedir.

Yargı dışı yollarla insan haklarının korunması düşüncesi, BM İnsan Hakları Konseyi'nin kurulduğu 1946'ya kadar geri gitse bile, uluslararası arenada yaygınlaşması Soğuk Savaş sonrası döneme denk gelmektedir. Bu konuda somut olarak atılan adımların başında 1991 yılında Paris İlkeleri'nin belirlenmesi ve bu ilkelerin BM Genel Kurulunca 1993 yılında kabul edilmesi ve nihayet aynı yıl Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planıyla bu kurumlara vurgu yapılması gelmektedir. Bu adımların sonucu olarak, bugün dünyada akredite kurum sayısı katlanarak artmıştır. Türkiye de bu sürecin dışında kalmamış, AB üyelik sürecinin de etkisiyle bu kurumlara ayrı bir önem atfetmiş ve Soğuk Savaş'tan hemen sonra bu yönde somut adımlar atılmıştır.

II.1.2.1 Paris İlkeleri ve Yargı Dışı Kurumlar

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Soğuk Savaş sonrası uluslararası iklimin barışçıl etkisiyle insan hakları düşüncesi, dünyaya hızla yayılmıştır. Bu kapsamda, yargı dışı insan hakları koruma mekanizmaları da hızlı bir şekilde çoğalmıştır. Bu kurumlar farklı ülkelerde farklı yapı, fonksiyon ve isimlerle kurulabilirler. Bunlar insan hakları kurumu, kurulu, konseyi, komisyonu, Ombudsman, kamu savunucusu ya da halk savunucusu gibi farklı isimlere sahip olsalar da ortak bazı özellikler taşımaktadırlar. Bunların başında hükümetten bağımsız olmaları, çoğulcu yapıları, bireysel başvuru almaları, içerde ve dışarıda insan haklarıyla ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmaları ve uluslararası insan hakları standartlarının uygulanmasına bir savunucu, öğretici ya da uzman olarak katkı yapmaları gelmektedir. Bu kurumların hukuki ve idari altyapısını belirleyen Paris İlkeleri, idareden bağımsız ve çoğulcu bir yapı sergilemeleri gerektiğini belirtir. Bunlara genel olarak Ulusal İnsan Hakları Kurumları (UIHK) denmektedir. “Ulusal İnsan hakları kurumları, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması amacıyla anayasal veya yasal temelde kurulan, çoğulcu ve bağımsız yapıdaki devlet kuruluşlarıdır. Bu kurumları

klasik devlet kurumlarından ayıran temel noktalar; hükümetten bağımsız olmaları, karar mekanizmalarında sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin yer alması, esnek yapıları ve hareket özgürlükleridir” (TİHK, 2015, s.13).

Paris İlkeleri bir çerçeve belirlemekte ve ülkelere bu kurumların yapısı ve özellikleri konusunda yol göstermektedir. Paris İlkeleri UIHK'nin işlev ve statülerini belirleyen minimum uluslararası standartlardır (UN, 2010, s.6). Devletler insan haklarına olan inanç ve bağlılıkları mesabesinde bu ilkeleri daha geniş yorumlayarak daha etkin ve güçlü kurumlar kurabilirler. Paris ilkelerince UIHK için öngörülen asgari özellikler kısaca aşağıdaki gibidir (BM, 2016):

1- Ulusal insan hakları kuruluşları, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin geniş yetkilerle donatılmalı;

2- Ulusal bir kurumun görevleri, yapı ve yetki alanları anayasa ya da kanun ile belirlenmeli ve olabildiğince geniş tutulmalıdır;

3- Ulusal bir kurum, diğerlerinin yanında, aşağıdaki görev ve yetkilere sahip olmalıdır:

a) Hükümete, parlamento ya da diğer yetkili birimlere hiçbir yerden emir ve talimat almadan tamamen danışmanlık temelinde kendi inisiyatifiyle ya da ilgili mercilerin talebi üzerine insan hakları ile ilgili yorum, öneri ya da raporlar sunmak; yayınlamak; Söz konusu çalışmalar aşağıdaki alanları kapsamalıdır:

i) İnsan haklarını korumayı amaçlayan yasama, idari ya da yargısal her türlü düzenlemenin temel insan hak ve özgürlüklerine uygunluğunu gözden geçirmek ve uyumlu hale getirmek için önerilerde bulunmak; Gerekirse yeni mevzuat düzenlemesi ya da var olan düzenlemelerin değiştirilmesini önermek;

ii) İlgilenmek istediği herhangi bir insan hakları ihlalinin soruşturmak;

iii) Ülkedeki genel insan hakları durumu ya da daha özel konular hakkında raporlar hazırlamak;

iv) Ülkenin herhangi bir bölgesinde meydana gelen insan hakları ihlallerine hükümetin dikkatini çekmek, ihlalleri sonlandırmak için öneriler geliştirmek ve gerekirse hükümetin görüşüne muhalif görüşler dile getirmek;

b) Yasal düzenlemelerin ve uygulamaların ülkenin taraf olduğu uluslararası insan hakları düzenlemeleriyle uyumlu hale gelmesi için uğraşmak;

c) Uluslararası insan hakları düzenlemelerine taraf olmak ve uygulaması için ilgili mercileri teşvik etmek;

d) Ülkenin anlaşmalar gereği BM kurum ve komitelerine veya bölgesel örgütlere sunmak zorunda olduğu insan hakları raporlarına katkıda bulunmak ve bağımsızlığının bir yansıması olarak gerekirse konu hakkında görüşlerini dile getirmek;

e) İnsan hakları ile ilgili BM organlarıyla, bölgesel örgütlerle ya da diğer ülkelerde bu alanda faaliyet gösteren kurumlarla işbirliği yapmak;

f) İnsan hakları eğitimi, öğretimi ve çalışmalarıyla ilgili programların geliştirilmesine yardımcı olmak ve bunların okullar, üniversiteler ya da mesleki kuruluşlarca uygulanması sürecine dahil olmak;

g) Irk ayrımcılığı başta olmak üzere her türlü ayrımcılıkla mücadele için eğitim ve medya yoluyla halkın bilincini arttırmak ve insan hakları alanında yayınlar yapmak.

4- BM'nin aynı kararında kurumun yapısı, bağımsızlığı ve çoğulculuğunun garanti edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, kurumun kompozisyonu toplumun çoğulcu yapısını yansıtmalı ve üyelerine gerekli bütün hukuki güvenceler sağlanmalıdır. Ticaret odaları, mesleki kuruluşlar, doktorlar, barolar, bilim kuruluşları ve insan hakları ile ilgilenen diğer sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte yer alması gerekir. Gerektiğinde, hükümet organlarının temsilcileri sadece danışma statüsünde katılabilmelidir.

5- Ülkesel kuruluşlar, çalışmalarını gerektiği gibi yürütebilmeleri için yeterli mali kaynaklara, altyapı ve personele sahip olmalıdır.

6- Yetki alanlarına giren bütün konuları özgürce araştırabilmeli, gerektiğinde ilgili bütün kişileri dinlemeli, bütün bilgi ve belgeleri edinebilmeli, tavsiyelerini kamuoyuna doğrudan veya basın aracılığıyla bildirebilmeli, yargı gücü olsun olmasın, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasıyla yükümlü diğer devlet organlarıyla karşılıklı olarak danışma ilişkileri sürdürebilmelidir. (Joshi, 2016).

7- Düzenli aralıklarla toplanabilmeli; kendi üyeleri ve gerekli görüldüğünde ulusal ya da bölgesel düzeyde katılımlarla çalışma grupları oluşturulmalı; ülkede mevcut diğer ulusal insan hakları organlarıyla düzenli işbirliği ve istişareler yapılmalı; insan haklarını koruma ve geliştirme, sosyal ve ekonomik kalkınma, ırk ayrımcılığı ile mücadele edilmeli ve çocuklar, göçmen işçiler, sığınmacılar, engelliler gibi hassas gruplar konusunda çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşlarıyla yakın işbirliği içinde olunmalıdır;

8- Bunlara ek olarak yarı yargısal ulusal insan hakları kurumları gerektiğinde bireysel başvuruları kabul etmeli ve gerekli önlemleri alabilmelidir. Bu çerçevede; kişiler başvurabileceği gibi temsilciler, üçüncü taraflar, sivil toplum kuruluşları ya da başka kuruluşlar da kişiler adına başvurabilmelidir.

9- Başvurular gerektiğinde gizlilik içinde yürütülmelidir. Çözüme uzlaşma yoluyla ulaşılabilmeli veya kanunun tanıdığı sınırlarda bağlayıcı kararlar alınabilmelidir.

10- Mağdur, olası çözümlerle birlikte sahip olduğu tüm haklar konusunda bilgilendirilmeli ve bu haklara ulaşması için çaba sarf edilmelidir.

11- Her türlü şikâyet ve dilekçe soruşturulmalı veya kanunlarla belirlenen süre içinde ilgili mercilere iletilmelidir.

12- Hukuki ve idari düzenleme ya da uygulamalar mağduriyetin giderilmesi önünde engel teşkil ediyorsa, ilgili düzenleme ya da uygulamanın değiştirilmesi için ilgili mercilere önerilerde bulunulmalıdır.

Paris İlkeleri uyarınca, UİHK'larının etkinliğini ve gücünü artırmak için bu kurumların; idareden bağımsız olması, toplumsal çeşitliliği yansıtmaması, yetkilerinin geniş olması, insan hakları konusunda hükümetlere tavsiyede bulunmaları (Pohjolainen, 2006, 2.34); evrensel insan hakları ilke ve standartlarının iç hukuka yerleşmeleri için hükümet nezdinde faaliyetler yürütmeleri (Jansen, 2015, s.2-5); geniş bir işbirliği içinde olmaları ve bu çerçevede, ulusal ve uluslararası insan hakları kurum ve kuruluşlarıyla yakın işbirliği içinde olmaları; insan hakları konusunda toplumsal bilinci arttırmak için diğer faaliyetlerin yanında insan hakları eğitiminde aktif bir şekilde yer almaları gerekir (Götzmann, 2013). Bütün bunların yanında, bu kurumların karar alma mekanizmaları nezdinde dikkate alınmaları, söz konusu faaliyetleri yürütme ve hayata geçirmeleri konusunda büyük bir önem arz etmektedir.

Ulusal insan hakları kurumları Paris İlkeleri çerçevesinde BM tarafından akredite edilmekte ve yukarıda ifade edilen özelliklere sahip oldukları oranda derecelendirilmektedirler. Bu ilkeler tek tip bir kurum dayatmaktan ziyade bu kurumların taşımaları gereken özelliklerden bahsetmektedir. Bu nedenle, ulusal insan hakları kurumları bazı ülkelerde siyasi bir nitelik taşıırken, çoğunda idari bir yapı arz etmektedirler. Bu kurumlar ülkeden ülkeye farklı isim ve yapılarla inşa edilirken, birçok ülkede birden fazla kurum ve kuruluş da kurulabilmektedir. Türkiye buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Siyasal niteliği öne çıkan TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu 1990 yılında kurulurken, sonra daha çok idari yapılanmanın bir parçası olarak Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (2001), İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları (2003) ve AB üyelik sürecinin de önemli bir ayağı olan Kamu Denetçiliği Kurumu veya diğer adıyla Ombudsmanlık Anayasal bir kurum olarak, Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK) özel bir kanunla aynı yıl yani 2012 yılında kurulmuştur. Son olarak 2016 yılında TİHK'nin yapısı değiştirilerek Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu olarak yeni yetki ve işlevlerle yeniden tanzim edilerek kurulmuştur.

Türkiye'de genel olarak bu çerçevede kurulan kurumlar, her biri birbirinden farklı yapı ve yetkide olsa bile, hatta bu standartlar bazı kurumlarca daha az, bazılarınca nispeten daha fazla karşılanırsa bile, genel bir değerlendirme yapıldığında bu kurumların uluslararası standartları karşılamaktan uzak olduğu ne yazık ki görülür.

Ulusal insan hakları koruma mekanizmalarının yaptırım gücü oldukça sınırlı olmasına rağmen, ulaşılabilir olmaları, hızlı işlemeleri, bürokrasi üzerinde siyasi ve idari baskı oluşturmaları ve geliştirdikleri önerilerle ihlalleri önleyici bir rol oynamaları en önemli avantajlarını oluşturmaktadır.

Paris İlkeleri, bu yapıların özellikle görev ve yetkilerinin olabildiğince geniş tutulmasını ve bunların kurucu hukuki metinde açık ve net bir şekilde vurgulanmasını talep etmektedir (UN, 1993). Bu kurumların yetki ve görevleri insan haklarını hem koruyan hem de geliştiren bir çerçevede olmalıdır. Sadece koruma ya da geliştirme amaçlı bir düzenleme Paris İlkeleri'ne uygun olarak kabul edilmemektedir (UN, 1993, İlke 1).

Bu kurumlar ayrıca, ülkedeki insan haklarının genel durumunu gözetlemek ve bu konuda hükümete, parlamentoya ve ilgili diğer devlet kurumlarına raporlar, öneriler, yorumlar ve analizler hazırlamakla yükümlüdürler. Yasal, idari ya da yargısal önlemler konularında, tematik bazı konularda, engelliler, yaşlılar, azınlıklar, kadınlar ve çocuklar gibi bazı hassas grupların hak ihlallerinde ya da ülkenin bir bölgesinde meydana gelen ihlallerle ilgili yorum ve analizler hazırlamak, bunları kamuoyu ve ilgili kurumlara sunmak bu yapıların sorumlulukları arasındadır. Bu kurumlar, bütün bu hususlarda herhangi bir merciden emir ya da talimat almadan, tamamen kurumsal özerklik ve özgürlük çerçevesinde hareket etmelidir. Herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmadan, kimseden izin ya da onay almadan söz konusu çalışmalarını yayma ve yayınlama özgürlüğüne sahip olmalıdır. Diğer önemli bir yükümlülük ise başta BM insan hakları organları olmak üzere diğer bölgesel ve küresel kurumlara sunulan ulusal insan hakları raporlarına katkıda bulunmaktır (UN, 2010, s.34).

Paris İlkeleri'nce öngörülen diğer bir görev ise ulusal mevzuat ve uygulamaların uluslararası insan hakları düzenlemeleriyle uyumlu hale getirilmesi, aynı zamanda ülkenin taraf olmadığı uluslararası anlaşma ya da sözleşmeler varsa onların ulusal hukukun bir parçası haline getirilmesi için hükümeti ve ilgili organları teşvik etmektir. Bu kurumlar, sadece ilgili anlaşmalara taraf olmak ya da iç hukuku uyumlu hale getirmek için değil, aynı zamanda bu hukuki metinlerin etkin bir şekilde uygulanması ve günlük hayata geçirilmesi için de çaba sarf etmelidirler.

Ulusal insan hakları kurumlarından talep edilen diğer önemli bir yükümlülük de insan hakları alanında faaliyet gösteren diğer ulusal ve uluslararası resmi ve sivil örgütler ile diğer ulusal insan hakları kurumları ile yoğun bir işbirliği içinde olmaktır. Burada gerçek amaç tecrübelerin paylaşılması, iyi örneklerin yayılması ve ülke düzeyinde tekrarlardan kaçınmaktır. Özellikle diğer yurt içi ulusal insan hakları kurumları ile işbirliği, insan haklarının ülkesel düzeyde daha etkin bir şekilde korunmasını sağlayacaktır. Diğer paydaşlarla, özellikle sivil toplum kuruluşları ile işbirliği Paris İlkeleri'nin en çok üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. TİHK'nin bu alanda oldukça pasif kaldığı, hem yurt içindeki diğer ulusal kurumlarla, hem sivil toplum kuruluşları ile hem de uluslararası muadilleriyle işbirliği ve ortak faaliyetler, istişare toplantıları ve konferanslar düzenleme hususunda yeteri kadar etkin olmadığı, kurum çalışanlarıyla yapılan görüşmelerde ve faaliyet raporlarından anlaşılmaktadır. 2015 Haziran'ında "Ulusal İnsan Hakları Kurumları İyi Uygulama Örnekleri ve Deneyim Paylaşımı Uluslararası Konferansı" gerçekleştirilmiştir (Hukuk ve Hayat, 2016). TİHK, en az üç ayda bir diğer kurumlar, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, sendikalar, sosyal ve meslek kuruluşları temsilcileriyle yapması gereken düzenli istişarelerden ilkinin ve sonuncusunu 2014 yılında yapabirmiştir (TİHK, 2016, s.63).¹ Kanun gereği yılda en az dört ve üç yılda 12 istişare toplantısı yapılması gerekirken,

sadece bir tane yapmış olması ciddi bir performans eksikliği olarak göze çarpmaktadır. Bu performans düşüklüğünün arka planında personel yetersizliği olduğunu kurum yetkilileri sürekli dile getirmektedir. Kanunla kendilerine tahsis edilen 75 personelin sadece 15'ini 2015 yılında alabilmişlerdir (İktisadi.org, 2016).

İnsan hakları eğitim ve araştırmaları da ulusal insan hakları kurumlarının temel görevleri arasında sayılmaktadır. Özellikle son yıllarda dünyada artan iç çatışmalar, radikalizm, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı sebebiyle başta BM olmak üzere bütün uluslararası örgütlerin bu soruna çözüm olarak demokratik vatandaşlık ve insan hakları eğitimine ağırlık verdikleri görülmektedir. Dünya İnsan Hakları Eğitimi Programı (2005-...), BM İnsan Hakları Eğitimi ve Öğretimi Beyannamesi (2011) ve Avrupa Konseyi Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Şartı (2010) bunların başında gelmektedir. Zira insan hakları eğitiminin, demokratik değerlerin ve evrensel insan hakları normlarının yaygınlaşması ve içselleştirilmesi için en önemli araç olduğu düşünülmektedir. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 26. maddesinde de ifade edildiği gibi insan hakları eğitimi ve öğretimi eğitim hakkının bir parçasıdır. Bu eğitim temel hak ve özgürlüklere saygıyı geliştirmeli, insanın kendisini tam olarak gerçekleştirme için ortam hazırlamalı ve dünya barışına katkı yapacak mahiyette olmalıdır (EİHB, Madde 26).

TİHK'nin Paris İlkeleri'ni karşılama konusunda yetersiz olduğu saikiyle 2016'da hem kanun değiştirilmiş hem de isim ve yetki görevleri çeşitlendirilmiştir. Kurumun yeni ismi Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu olarak belirlenirken, eşitlik ilkesinin ihlali olan ayrımcılık durumlarında tazminata karar verme yetkisiyle donatılmıştır. Böyle idari bir yaptırım kuruma çok şey katacaktır. Fakat yeni yapılanma beraberinde bazı konularda Paris İlkeleri'nden uzaklaşmayı da getirmiştir. Detayları ileride tartışılacak olan bu konuların başında kuruldaki üye çeşitliliğinin azaltılması gelmektedir. YÖK ve Baro'nun seçtiği üyeler kaldırılmış, tüm üyelerin Hükümet ve Cumhurbaşkanlığı tarafından atanması ilkesi getirilmiştir.

II.1.2.2 Siyasi Yollarla Koruma: TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Türkiye'de insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla yargı mekanizması dışında kurulan ilk kurum olarak kabul edilir. Başka bir ifade ile ulusal insan hakları kurumları çerçevesinde Türkiye'de kurulan ilk siyasi yapıdır. Paris İlkeleri BM tarafından kabul edilmeden önce kurulmuş olduğundan birçok yönden bu ilkelerle uyumlu değildir. Meclis bünyesinde ve siyasi partilerin temsilcilerinden oluşması hasebiyle zaten Paris İlkeleri'ni tam anlamıyla karşılması imkânsızdır. Fakat zamanla bu komisyonun yetkileri ve etkinliği artmıştır. İlk önce bir inceleme komisyonu olarak kurulmuş,

¹ TİHK, 2015, s.63.

fakat zamanla bir ihtisas komisyonuna dönüştürülmüştür. TBMM Genel Kurulu'nda 05.12.1990 tarihinde kabul edilen 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu ile kurulmuştur.

Komisyon üyeleri, Meclis'te grubu bulunan ve grup kuramayan siyasi partiler ile bağımsız milletvekillerinden oluşmaktadır. Partilerin Meclisteki oy dağılımına göre üyeler partiler arasında dağıtılır. Üye sayısı yasama dönemlerine göre değişiklik gösterebilmektedir.

Kanun'a göre Komisyonun bazı görevleri şöyle düzenlenmiştir:

- Uluslararası alanda kabul gören insan hakları konusundaki gelişmeleri izlemek,
- Türkiye'nin insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla uyum sağlamak amacıyla yapılması gereken değişiklikleri tespit etmek ve bu amaçla yasal düzenlemeler önermek,
- İnsan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek veya gerekli gördüğü hâllerde ilgili mercilere iletmek.

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun, insan haklarını koruma kapsamında yaptığı en yaygın faaliyet insan hakları ihlalleri ile ilgili, dilekçe ile başvuruları kabul edip incelemek ve ilgili mercilere iletmektir. 3686 sayılı Kanun'a göre Komisyon'un yetkileri oldukça geniştir; buna göre Komisyon, görevleri ile ilgili olarak, bakanlıklardan, genel ve katma bütçeli dairelerden, mahalli idarelerden, muhtarlıklardan, üniversitelerden ve diğer kamu kurum ve kuruluşları ile özel kuruluşlardan bilgi istemek ve buralarda inceleme yapmak, ilgililerini çağırıp bilgi almak yetkisine sahiptir. Ayrıca Komisyon, gerekli gördüğünde uygun bulduğu uzman bilgisine başvurabilir ve Ankara dışında da çalışabilir. Bu kapsamda Komisyon, insan hakkı ihlali iddiaları üzerinde yerinde inceleme yapma yetkisine sahiptir.

Ayrıca, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'nun kendiliğinden hareket etme yetkisi vardır. Komisyon, hazırladığı raporları TBMM Başkanlığı'na sunmakta, bu raporlar Danışma Kurulu'nun görüş ve önerisi ile Genel Kurul gündemine alınabilmekte ve okunmak suretiyle veya üzerinde görüşme açılarak bilgi edinilebilmektedir. Kanun'a göre, Komisyon raporları Başbakanlık ve ilgili bakanlıklara TBMM Başkanlığı aracılığıyla gönderilmektedir.

Bu geniş yetkilere rağmen, komisyonun, siyasi çekişmeler ve siyasal tercihler nedeniyle insan haklarını koruma konusunda etkili olduğu söylenemez. Üye çoğunluğu hükümet partilerinde olduğundan çoğunlukla insan hakları ihlalleri, siyasi tercihlere feda edilebilmektedir. Bu nedenle Komisyon pasif bir kuruluş görüntüsü vermekte ve hem medyada hem de akademik literatürde ciddi anlamda eleştirilere maruz kalmaktadır. Siyasi meşruiyeti olan böyle bir komisyonun insan haklarını korumada çok daha etkin olması beklenir.

II.1.2.3 İdari Yollarla Koruma: Ombudsman ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Son 20 yılda, Türkiye'de idarenin bir parçası olarak ve temel amaçları insan haklarını korumak ve geliştirmek olan birbirinden farklı yapıda ve farklı yetkilere sahip kurumlar kurulmuştur. Bunların arasında İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları (2003), 2012 yılında kurulan Kamu Denetçileri Kurumu (KDK) ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK, 2016) bulunmaktadır. Daha önce açılmış olup başka kurumlara dönüştürülen ya da kapatılan Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (2001-2012) ve ona bağlı ya da ilişkili olan İnsan Hakları Heyetleri ve İnsan Hakları Üst Kurulu (Akyeşilmen, 2012, s.100-102) ve kurulması için çaba sarf edilen Kolluk İzleme Kurulu gibi kurumlar bugünkü ulusal insan hakları rejimi içinde yer almamaktadırlar.

2016 yılında kanunda yapılan değişiklikle Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu adını alan Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK), insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapmak amacıyla 21 Haziran 2012 tarihinde TBMM'de kabul edilen 6332 sayılı kanunla kurulmuştur (TİHK Kanunu, 2012, Madde 1). TİHK, bu "Kanunla ve ilgili diğer mevzuatla verilen görevleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmak üzere, kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali özerkliğe sahip ve özel bütçeli" bir kurumdur (TİHK Kanunu, 2012, Madde 3(1)). Kanunla kurulmuş olması ve Paris İlkeleri'nde öngörüldüğü gibi, insan haklarını hem koruma hem de geliştirmeyi görev ve yetkileri altına alması, kurumu hukuki açıdan uluslararası standartlara uygun bir yapı haline getirirse de, asıl belirleyici olan kurumun faaliyetleri ve uygulamalarıdır.

TİHK tarafından hazırlanan broşüre göre, Kurum'un görevleri oldukça geniş bir yelpazede tanımlanmıştır. Kurum hazırladığı broşürde görev ve yetkilerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır (TİHK, 2014a):

- İnsan haklarının korunmasına, geliştirilmesine ve ihlallerin önlenmesine yönelik çalışmalar yapmak,
- Şikâyet ve başvuruları incelemek ve bunların sonuçlarını takip etmek,
- İşkence ve kötü muamele ile mücadele etmek,
- İnsan hakları alanında eğitim faaliyetleri yürütmek,
- İnsan hakları alanındaki gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek,
- Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerle kurulan inceleme, izleme ve denetleme mekanizmalarına Devletin sunmakla yükümlü olduğu raporların hazırlanması sürecinde görüş bildirmek; uluslararası toplantılara temsilci göndermek,
- İnsan hakları alanındaki sorunlar, gelişmeler ile kamu kurum ve kuruluşlarının bu alandaki performanslarını değerlendiren yıllık raporlar hazırlamak,

- İnsan haklarının geliştirilmesini teşvik eden ve hak ihlallerinin giderilmesini hedefleyen kampanya ve programlar yürütmek,
- Her türlü insan hakları ihlali iddialarını başvuru üzerine veya resen incelemek, araştırmak, değerlendirmek; sorumlu bulunanlar hakkında yasal işlemlerin başlatılması için girişimde bulunmak,
- İşkencenin ve diğer zalimane, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele ya da cezaların önlenmesi amacıyla çalışmalar yapmak,
- Özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin buldukları yerlere haberli veya habersiz düzenli ziyaretler gerçekleştirmek,
- İnsan hakları ile ilgili mevzuat taslakları, mevzuat, uygulamalar ve diğer hukuki konular hakkında görüş bildirmek ve tavsiyelerde bulunmak,
- İnsan hakları ihlali tespiti yapan yargı kararlarının uygulanmasını takip etmek,
- Meslek öncesi ve meslek içi insan hakları eğitimlerine yönelik olarak çalışmalarda bulunmakla görevli ve yetkilidir.

Hem mevzuatında hem de faaliyet raporunda TİHK bu hususların kendi görevleri arasında yer aldığını vurgulamakta ve hazırlamış olduğu genel ve tematik raporlarda hükümete tavsiyelerde bulunduğunu ileri sürmektedir. Fakat tematik raporlarda dile getirdiği genel tavsiyeler dışında herhangi bir hukuki düzenlemeye yaptığı somut katkıdan bahsetmemektedir. Bu çerçevede özel olarak yapılanları şöyle ifade etmektedir: “Kurum, tematik araştırma ve inceleme yetkisi kapsamında konu bazlı olarak raporlar hazırlamıştır. Bu raporlarda çocuk hakları, işkence ve kötü muamele yasağı, geri gönderme merkezlerinin durumu ve mülteci hakları, mahpusların sağlık hizmetlerine erişim hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, ceza infaz kurumlarında mahpuslara yönelik muamelelerin durumu konuları incelenmiş ve ilgili kurumlara çeşitli tavsiyelerde bulunulmuştur.” (TİHK, 2015, 56).

TİHK üç yıl boyunca çok sayıda faaliyet gerçekleştirdi. Bunların başında 2014 ve 2015 yıllık faaliyet raporları gelmektedir. Ayrıca ülkedeki belli başlı insan hakları gelişmeleri ve durumları ile ilgili 10'un üzerinde rapor üretmiştir. Bunlar arasında 30 Ekim 2014'te yayımlanan ve oldukça detaylı bir araştırmaya dayalı olarak hazırlanan Gezi Parkı Olayları Raporu (TİHK, 2014b), Metris, Şanlıurfa ve Sincan Cezaevi raporları ve İstanbul Geri Gönderme Merkezleri Raporu bulunmaktadır.

Paris İlkeleri'nce öngörülen ulusal insan hakları kurumlarının toplumun çoğulcu yapısını yansıtması, üyelerin güvenceleri, kurumun bağımsızlığı ile finansal ve fonksiyonel özerkliği, erişilebilirliği ve bireysel başvuru prosedürü gibi konularda TİHK yeni adıyla TİHEK ciddi anlamda eksiklikler taşımaktadır.

Ombudsman ya da Kamu Kurumu Denetçiliği de TİHK ile aynı yıl kurulmasına karşın, hem kamuoyunda daha çok bilinmekte hem de kişisel başvuru sayısı itibarıyla oldukça önde görünmektedir. Örneğin, 2014 yılında TİHK'e yapılan bireysel başvuru sayısı 578 iken, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'na yapılan başvuru sayısı 2717², Kamu Denetçiliği Kurumu'na (Ombudsman'a) aynı yıl 5639⁴ ve TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'na 2348 olmuştur.³ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ile İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın hem eski hem de yaygın olmaları hasebiyle daha fazla başvuru almaları olağan karşılanabilir, fakat Ombudsmanlık TİHK ile aynı zamanda kurulmuş ve aynı dönemlerde faaliyete geçmiş olmasına karşın, Ombudsmanlık Kurumu TİHK'in 10 katı kadar bireysel başvuru alabilmiştir. Bu tamamen kurumun bilinirliği, güvenilirliği ve erişilebilirliğiyle ilgilidir. Burada Ombudsman'ın TİHK'e kıyasla daha güçlü bir hukuki yapıya sahip olması, yani Anayasal bir Kurum olarak kurulduğunu ve idari yaptırım gücüne sahip olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. TİHK'nin söz konusu dezavantajlarına rağmen, yapılan başvuru sayısının az olduğunu kabul etmek gerekir.

Kasım 2003'te Resmî Gazete'de yayımlanan yönetmelik ile kurulan İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları toplumda insan hakları bilincini geliştirmek, ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak, insan haklarını korumak, insan hak ve özgürlükleri önündeki engelleri ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari nedenleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunmakla yükümlüdürler.

Yapıları itibarıyla çoğulcu olmasına karşın, seçim prosedürleri nedeniyle o çoğulcu yapının gerçekleşmesi pek de mümkün olmamıştır. Kurumun yapısı kamu ağırlıklı olmasına karşın, içinde sivil toplum ve meslek kuruluşlarını da barındırmaktadır. Bu kurullara illerde vali ya da bir vali yardımcısı, ilçelerde ise kaymakamlar başkanlık etmektedir.

Paris İlkeleri'nce öngörülen ulusal kurumların hükümetlerden bağımsız ve özerk olması ilkesi, bu kurulların yapısında fazla dikkate alınmamıştır. Bu kurullar kamu görevlileri tarafından idare edilmekte, üyeleri çoğunlukla idareyle yakın ilişkileri olan sivil toplum kuruluşları ve meslek kuruluşları idareye yakın kuruluşlardan seçilmekte ve bu nedenle insan haklarını korumada etkin ve etkili olma şansları zayıflatılmaktadır. “Hatta bu nedenle Mazlum-der ve İHD gibi Türkiye'nin önde gelen insan hakları kuruluşları bu kurullarda yer almamak için başvuru yapmayarak bu kurulların yapısını protesto etmektedir” (Akyeşilmen, 2012, s.102).

Türkiye'de kurulan ulusal insan hakları kurumlarının daha etkin olabilmesi için Paris İlkeleri doğrultusunda yeniden tasarlanması, idareden bağımsız ve özerk olması gerekmektedir. Bunlar TİHK çerçevesinde kısmen uygulanmış olsa bile, son düzenleme ile bir kısmı zayıflatılmıştır.

² TİHK, 2015, s.183.

³ KDK, (2015), Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) 2014 Yıllık Raporu, s.241.

⁴ TBMM, (2014), İnsan Hakları İnceleme Komisyonu 2014 Yıllık Raporu, s.24. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2015/24yd_faaliyet_raporu_09072015.pdf . [Erişim tarihi, 28.01.2016].

III. ULUSLARARASI MEKANİZMALAR: BÖLGESEL VE KÜRESEL MEKANİZMALAR

Uluslararası mekanizmalar iki düzeyde incelenebilir: İlki yaptırımı iç hukuka göre daha zayıf fakat küresel mekanizmalara göre daha güçlü olan bölgesel anlaşmalarla kurulmuş mekanizmalardır. Bölgesel mekanizmalarda hukuki temeli oluşturan bölgesel insan hakları anlaşmaları ve bunların uygulamasını denetleyen komisyon ve mahkemeler vardır.

Uluslararası mekanizmanın ikinci halkası ise, küresel çapta etkili olan fakat yaptırımı oldukça zayıf olan BM mekanizmasıdır. BM mekanizması da iki ayak üzerine oturmaktadır. Birincisi BM şartı ile kurulan İnsan Hakları Konseyi, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ve insan haklarıyla ilgili diğer BM organları, diğeri de BM insan hakları anlaşmaları ile kurulan komitelerdir.

III.1 Bölgesel Mekanizma: Avrupa Konseyi

İnsan hakları küresel düzeyde büyük bir teveccüh görmesine rağmen, bağlayıcılığı daha güçlü olan bölgesel düzeyde mekanizmalar bu kadar yaygın değildir. Bugün dünyanın sadece üç bölgesinde faal olan koruma mekanizmalarından bahsedilebilir. Bunlar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1953), Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi (1969) ve Afrika İnsan ve Topluluk Hakları Şartı (1986) (Gawanas, 2016) ile kurulan bölgesel sistemlerdir. Bunların dışında, Arap Ligi ve ASEAN çerçevesinde bölgesel koruma mekanizmalarının kurulma süreçleri devam etmektedir.

Bölgesel insan hakları mekanizmaları içinde en gelişmiş olanı Avrupa İnsan Hakları Mekanizması'dır. Burada Avrupa Konseyi ve ona bağlı kurulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) oldukça etkindir. AİHM dünyanın tek daimi insan hakları mahkemesidir. 1949'da kurulan Avrupa Konseyi 47 üyeye sahiptir. AB'nin gelişmiş bir insan hakları mekanizması olmadığından, AB üyesi olmak için Avrupa Konseyi üyesi olmak şartı vardır. Avrupa mekanizması sadece Avrupa Konseyi ile sınırlı değildir. AB'nin dağılık da olsa insan haklarıyla ilgilenen farklı kuruluşları vardır. Bunun yanında, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı (AGİT) da bu büyük ve komplike sistemin bir parçasıdır. AGİT daha çok kolektif haklar ve azınlık hakları ile ilgilenir. Seçim gözlemciliğini de yaygın olarak yapar. Orta ve Doğu Avrupa'da etkindir. AGİT ve AB sistemleri çok işlevsel olmadığından bu bölümde daha çok Avrupa Konseyi rejimi üzerinde durulacaktır. Ayrıca, Türkiye Avrupa Konseyi ve AİHM kapsamında insan hakları ile ilgili oldukça aktif bir aktördür. Türkiye'nin hem Konsey'in kurucu üyelerinden biri olması, hem de AİHM'de en çok davası olan ülkelerden birisi olması hasebiyle, daha çok AİHM üzerinde durulması yararlı olacaktır. Örneğin, mahkemenin kurulduğu günden bu yana en çok hak ihlali ile mahkumiyet verilen ülkeyken, 2014 yılında Rusya'nın ardından en çok mahkumiyet alan ikinci ülke (101 mahkumiyet ve yıllık tüm mahkumiyetlerin yüzde 11,33'ü) olmuştur (ECHR, 2014, s.4).

Yukarıda zikredilen bölgesel tüm mahkemelere başvurmak için öncelikle iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekir. Dünyanın ilk ve tek daimi insan hakları mahkemesi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'dir. Afrika ve Amerika insan hakları mahkemeleri yılın belli dönemlerinde çalışırlar.

Avrupa Konseyi (AK) mekanizması öncelikle sivil ve siyasal haklar olmak üzere tüm hakları etkili denetim ve koruma mekanizmaları ile güvence altına almaya çalışmaktadır. AK, insan haklarını bir bölgesel anlaşma olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve ekli protokolleriyle Sözleşme'ye dayanılarak kurulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kanalıyla korumaya çalışmaktadır. Önceleri, insan haklarını Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (1954) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (1959) ile koruyan AK, 1998 yılında komisyonu feshederek tüm süreçleri Mahkeme'nin yetkisine bırakmıştır.

III.1.1 Avrupa Sistemi ve Türkiye

Türkiye, AİHS'yi imzalayan her ülke gibi, Sözleşme'de belirtilen hakları korumayı ve onlara saygı göstermeyi taahhüt etmiştir. AK'nin kurucu üyelerinden birisi olan Türkiye, 1987'de AİHM'nin yargı yetkisini kabul etmiş ve o günden bugüne Mahkeme ile uyum içerisinde çalışmıştır. Türkiye AİHM'de en çok mahkumiyete maruz kalan ülke olmasına rağmen, genel olarak Mahkeme kararlarına uymakta ve yükümlülüğünü yerine getirme gayreti içinde olmaktadır. Türkiye hakkında en çok dava açılan ülke iken, 2009 yılında Rusya'nın ardından ikinciliğe ve 2013 yılında beşinciliğe kadar gerilemiştir. Fakat 2015 yılında olumsuz bir performansla Ukrayna (13850) ve Rusya'nın(9200) ardından yine üçüncü sıraya çıkarak (8450 dava beklemekte), yıllardır sürdürdüğü demokratikleşme sürecinden geriye gitmiştir.

AİHM dünyanın ilk ve tek daimi insan hakları mahkemesi, Avrupalı insanların haklarını koruyan en etkili kurum, giderek güçlenen ve büyüyen bir mekanizma olmasına rağmen, Mahkeme'ye yönelik bazı eleştiriler de mevcuttur. Örneğin, Mahkeme'nin tarafsız ve bağımsız olması gerekirken, zaman zaman bazı davalarda bir diplomasi mahkemesi gibi davrandığına yönelik eleştiriler yapılmaktadır. Kimi ülkeler kendileri için hassas olan bazı davalarda istedikleri sonucu alabilmek için mahkeme yargıçları, Konsey yetkilileri ve üye ülkeler nezdinde diplomasi yürüterek, Mahkeme üyelerini etkilemeye çalışırlar. Çoğu zaman da etkili oldukları bilinmektedir. Bunların başında Türkiye'nin davalı olduğu başörtüsü davası, Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nin kapatılması davalarında dönemin hükümetlerinin gayreti ve diplomatik manevraları sonucu Mahkeme'nin hukuki olmaktan çok siyasi bir karar aldığı değerlendirilmektedir. İkinci olarak, Mahkeme'nin çok yavaş çalışması, adaletin gecikmesi, bekleyen dava sayısının çok yüksek olması, yeterli kaynaklara sahip olmaması gibi olumsuz eleştiriler yönetilmektedir. Üçüncü olarak, Mahkeme'ye açılan davaların yüzde doksandan fazlasının ilk heyet tarafından reddedilmesi, Mahkeme'nin adaleti tesis etmek yerine, üye ülkeleri aklayan bir mekanizma olarak çalıştığı eleştirilerine yol açmaktadır.

III.2 Küresel Mekanizma: BM Rejimi

Birleşmiş Milletler'in (BM) insan hakları rejimi BM Şartı, anlaşmalar ve beyannameler gibi BM düzenlemelerine dayanan koruma organları ve kurumlarından oluşmaktadır. Koruma mekanizmasının hukuki altyapısı BM belgelerinden, denetim ve geliştirme sistemi ise Komisyon, Konsey, Komite gibi BM organlarından oluşmaktadır.

BM'nin kurucu anlaşması olan BM Şartı'nın birinci maddesi örgütün amaçlarını sıralamaktadır. Madde, "Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmede ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak" (Madde-1, 3. fıkra), ifadesiyle, insan haklarının BM'nin kurucu ilkelerinden birisi olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, BM'nin kuruluş amaçlarından birisi insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi ve korunmasıdır.

III.2.1 BM İnsan Hakları Düzenlemeleri

BM'nin insan hakları düzenlemeleri anlaşmalar, bildirge ya da beyannameler ve hatta konferanslara dayanmaktadır. Anlaşmalar insan hakları hukukunun temelini oluştururken beyanname ve konferanslar daha çok dünya kamuoyunda bilinç oluşturmaya yarayan yumuşak hukuk düzenlemeleri olarak kabul edilmektedirler. BM Şartı'ndan sonra, insan hakları alanında atılmış ilk ve önemli adım 10 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)'dir. Bu Beyanname, BM İnsan Hakları Komisyonu (1946) tarafından yazılan, geliştirilen ilk özel insan hakları düzenlemesidir. Sadece BM insan hakları rejiminin temelini atmamış, aynı zamanda dünyadaki tüm insan hakları düzenlemeleri ve rejimlerinin öncüsü olmuş ve hepsine temel teşkil etmiştir (Fisher, 2006, s.2). Beyannamenin uluslararası insan haklarının gelişmesi ve yaygınlaşmasına yaptığı katkıya binaen, BM Genel Kurulu'nda kabul edildiği 10 Aralık, her yıl dünyada Dünya İnsan Hakları Günü olarak kutlanmaktadır.

İHEB 30 maddeden oluşan, kısa, net, zengin ve derin; sivil, siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal bütün insan haklarını içinde barındıran en önemli insan hakları belgesidir. Ondan sonra dünyada geliştirilen bütün insan hakları düzenlemeleri İHEB'ye referans vermekte ve onun meşruiyetinden faydalanmaktadır. İHEB bir beyanname olmasına rağmen, uluslararası geleneksel hukukun bir parçası olarak kabul görmekte, ve uluslararası hukukta bağlayıcı bir düzenleme olarak değerlendirilmektedir. İHEB öncelikle uluslararası insan hakları hukukunun belkemiğini oluşturan ikiz anlaşmalara (1966) kaynaklık ve öncülük etmiştir.

İnsan hakları alanında bir anlaşmaya varmak istendiğinde, öncelikle o alanda bir beyanname geliştirerek kamuoyu oluşturmak, sonra bu beyannameyi ya olduğu gibi ya da az bir değişikliklerle anlaşmaya dönüştürmek, BM'nin adeta geleneği haline gelmiştir. Bu nedenle BM, İHEB'den

sonra çok sayıda Beyanname kabul etmiştir. Her Türlü Irk Ayrımcılığı ile Mücadele Deklarasyonu, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılıkla Mücadele Beyannamesi, 1984 tarihinde kabul edilen ve barışı bir insan hakkı olarak tanımlayan Barış Hakkı Deklarasyonu, 1986 tarihli Kalkınma Hakkı Deklarasyonu ve 2007 yılında kabul edilen Yerli Halkların Hakları Beyannamesi ve Milenyum Deklarasyonu başta gelenlerdir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, İHEB'den sonra 1966 tarihli ikiz anlaşmalar kabul edilmiştir. Soğuk Savaş'ın ideolojik ayrışması insan hakları alanında da etkili olmuş ve tüm hakları tek belgede toplayan İHEB yerine, kapitalist ve sosyalist ülkelerin öncelediği hakları farklı anlaşmalarda toplayan iki ayrı anlaşma aynı tarihte (1966) kabul edilmiş ve aynı tarihte (1976) yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmalar, Uluslararası Sivil ve Siyasal Haklar Anlaşması ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşması'dır. Bundan sonra, insan hakları alanında çoğunlukla tematik olan anlaşmalar kabul edilmiştir. Bu çerçevede, 1979'da BM tarafından Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW); 1984 yılında İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi kabul edilmiştir. Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru, yani, 1989 tarihinde kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi'nden sonra, 1990 yılında Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, son olarak da 2006 yılında Engelli Hakları Sözleşmesi kabul edilmiştir.

Beyannamelerin yanında, yine insan haklarının çeşitli alanlarında dünya kamuoyunda bir bilinç oluşturmak ve anlaşmalara zemin hazırlamak için kadın, çevre, ırkçılık ve kalkınma konularında farklı tarihlerde küresel çapta BM konferansları da gerçekleştirilmiştir. Bunların başında Rio, Kahire, Pekin, İstanbul ve Paris Konferansları gelmektedir.

III.2.2 BM İnsan Hakları Organları

İnsan haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla BM çatısı altında kurulan birimler BM Şart ve anlaşmalara dayalı birimler olarak iki grupta incelenmektedir. İnsan Hakları Konseyi (1946) ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (1993) gibi BM Şartı ile kurulan birimlerin yanında, İnsan Hakları Komitesi, Engelli Hakları Komitesi ve Çocuk Hakları Komitesi gibi 10 ayrı komite mevcuttur (OHCHR, 2016b).

III.2.2.1 BM Şartı İle Kurulan İnsan Hakları Birimleri

BM Şartı ile kurulan insan hakları birimleri arasında öncelikle İnsan Hakları Konseyi (1946) ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (1993) gelmektedir. Fakat bir insan hakları kurumu olmayıp, gerektiğinde insan hakları ile ilgili kararlar alabilen bazı organlar da vardır. Bunlar, BM Genel Kurulu ve BM Güvenlik Konseyi'dir. Burada sadece ilk iki kurum üzerinde durulacaktır.

III.2.2.1.i BM İnsan Hakları Konseyi

BM'nin insan hakları ile ilgili ana birimi, 1946 yılında kurulan İnsan Hakları Konseyi'dir (1946'da Komisyon olarak kurulmuş, 1996'da Konsey olarak ismi değiştirilmiştir). İnsan Hakları Konseyi başta İHEB ve ikiz anlaşmalar olmak üzere bir dizi düzenlemeyi hazırlayan BM organıdır. Konsey bu anlamda insan hakları standartlarının oluşumuna katkı yapmıştır. Uygulama ya da insan haklarını koruma yok denecek kadar azdır. Zira denetim yetkisi yoktur. 1996 yılından sonra hazırladığı Dünya İnsan Hakları Raporu ve çalışma grupları ile bağımsız uzmanların farklı konularda hazırladıkları raporları insan haklarını izleme faaliyetleri çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

İnsan Hakları Konseyi, üye ülkelerin aday gösterdiği ve Konsey'in atadığı 26 bağımsız uzmandan oluşan İnsan Hakları Alt Komisyonları yardımıyla görevlerini yerine getirir. Bunun yanında, Komisyon aynı zamanda, çalışmalarında 14 çalışma grubundan da destek almaktadır. Konseyin karar alıcıları üye ülke temsilcileri olduğundan siyasi bir gücü vardır ve bu nedenle görev ve yetki alanları geniştir.

III.2.2.1.ii BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği

İnsan Hakları Yüksek Komiserliği 1993 yılında kurulmasına rağmen, insan haklarını koruma ve geliştirme alanında BM'nin en etkin ve en güçlü kurumu haline gelmiştir. Kuruluşunda Eski İrlanda Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mary Robinson'un başkan olarak atanması ve Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerde esen barışçıl ve uygun ortam, komiserliği hem dünyada hem de BM içinde güçlü bir kurum haline getirdi. Komiserliğin yoğun faaliyetleri ve çabası sonucu, BM tarafından yürütülen tüm faaliyetlerde hak temelli insan hakları bakışını hâkim kılmaktır. Yüksek Komiserlik diğer BM insan hakları birimlerine uzmanlık ve destek sağlamaktadır.

III.2.2.2 Anlaşmalar ile Kurulan BM İnsan Hakları Komiteleri

İnsan hakları komiteleri, BM tarafından kabul edilen anlaşmaların uygulanmasını denetleyen ve her biri denetlediği anlaşma tarafından kurulan birimlerdir (Kerimova ve diğerleri, 2016, 27-30). Bu komitelerin görev, yetki ve yapıları birbirinden farklıdır. Bağımsız uzmanlardan oluşan her bir komite, ilgili insan hakları anlaşmasının uygulamasını denetleme görevini yürütmektedir. BM Sivil ve Siyasal Haklar Anlaşmasını denetleyen İnsan Hakları Komitesi dışındaki tüm komiteler, denetlemekle yükümlü olduğu anlaşmanın ismini taşımaktadır. Mevcut 10 komite aşağıda sıralanmıştır.

- İnsan Hakları Komitesi (CCPR)
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR)
- Irk Ayrımcılığını Önleme Komitesi (CERD)
- Kadınlara Karşı Ayrımcılığı Önleme Komitesi (CEDAW)
- İşkenceyle Mücadele Komitesi (CAT)
- İşkenceyle Mücadele Alt Komitesi (SPT)
- Çocuk Hakları Komitesi (CRC)
- Göçmen İşçiler Komitesi (CMW)
- Engelliler Komitesi (CRPD)
- Faili Meçhulle Mücadele Komitesi (CED).

Sözleşmeye dayalı BM insan hakları komiteleri, sözleşmelerin üye ülkelerin uygulamalarını denetlemek için beş farklı denetleme yönteminden yararlanır (Kerimova ve diğerleri, 2016, s. 31-32). Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, her komitenin yetkileri farklılık arz etmektedir. Denetim yollarının ilki raporlamadır. Bütün komitelerin sahip olduğu bu yetki, anlaşma kapsamında yapılması gerekenlerin ayrıntılarına ilişkin olarak taraf devletlerin periyodik olarak sunduğu raporlar ve sivil toplum kuruluşlarının gölge raporları komite tarafından incelenerek, ilgili ülkeye tavsiyelerde bulunulmasını kapsamaktadır (OHCHR, 2016, s.3).

İkinci denetleme yöntemi ise, bireysel şikâyet yöntemidir. Buna göre, sözleşme tarafından tanınan haklar ihlal edildiğinde bireyler ilgili komiteye şikâyette bulunabilirler. İlgili komite şikâyetleri inceleyip, ihlalin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda karar verir ve ilgili ülkeye bildirerek çözüm için önerilerde bulunur (Steinerte ve Wallace, 2009, s.18-19). Üçüncü yöntem

devletlerarası şikâyet yöntemidir. Bu yöntem, sözleşmede yer alan hakların bir ülke tarafından ihlal edildiğini düşünen diğer bir ülke, ihlalcı ülkeyi ilgili komiteye şikâyet edebilir (Steinerte ve Wallace, 2009, s.20). BM tarihi boyunca bu yöntemin hiç kullanılmamış olması, devletlerin birbirini koruması ve ilişkilerini bozmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, insan haklarının devlet bürokrasisi tarafından çokça önemsenmediğinin de bir delilidir. Dördüncü yöntem, soruşturma yöntemidir. Buna göre, sözleşmede yer alan hakların bir devletçe ağır ve sistematik bir şekilde ihlal edilmesi durumunda, ilgili komiteye bu konuda soruşturma yapma yetkisi tanınmaktadır. İki komite bu yetkiye sahiptir. Bunlar İşkenceyi Önleme Komitesi (CAT) ve Kadınlara Karşı Ayrımcılıkla Mücadele Komitesidir (CEDAW). Beşinci ve sonuncu denetim yöntemi ise, düzenli ziyaret yöntemidir. Sadece İşkenceyi Önleme Komitesine (CAT) tanınan bu yöntemin amacı, şüphelenilen ülkelere Komite tarafından düzenli ziyaretler yapılarak işkencenin önlenmesi ya da azaltılması hedeflenmektedir.

BM İnsan Hakları Komitelerinin Denetim Yöntemleri					
Komiteler/Yöntemler	Düzenli Raporlama	Bireysel Şikâyet	Devletlerarası Şikâyet	Soruşturma	Düzenli Ziyaret
İnsan Hakları Komitesi (CCPR)	X	X	X		
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR)	X				
İrk Ayrımcılığını Önleme Komitesi (CERD)	X	X	X		
Kadınlara Karşı Ayrımcılığı Önleme Komitesi (CEDAW)	X	X		X	
İşkenceyi Önleme Komitesi (CAT)	X	X	X	X	X
Çocuk Hakları Komitesi (CRC)	X				
Göçmen İşçiler Komitesi (CMW)	X	X	X		
Engelliler Komitesi (CRPD)	X				

Kaynakça: Akyeşilmen, N. ve Şen, B. (2008), "Bir Güvenlik ve İnsan Hakları Kurumu Olarak Birleşmiş Milletler", Demokrasi Platformu, No.16

Tabloda görüldü gibi, komitelerin yetkileri ve denetim yolları birbirinden farklıdır. Aynı zamanda, komitelerin yapısı da birbirinden farklılık arz etmektedir. Diğer önemli bir husus ise, komitelerin birbirinden bağımsız olması ve çalışmalarında bir eşgüdümün olmamasıdır. Bu durumda, çoğu zaman tekrarlar olabilmekte, fazla enerji harcanmakta ve komitelerin etkinliği istenilen düzeyde olamamaktadır. Bu nedenle, bir sinerji ve daha etkin bir koruma mekanizması oluşturabilmek amacıyla entegre ve ortak denetim yapabilecek ortak bir birimin kurulması hususu BM içinde tartışılmaktadır.

Türkiye BM mekanizmaları çerçevesinde de gerekli olan adımları atmıştır. Başta ikiz anlaşmalar olmak üzere BM'nin başlıca anlaşma ve ilgili protokollerinin çoğuna taraftır. Dolayısıyla BM

insan hakları koruma mekanizmasında da yer alan ve yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışan bir ülkedir. Fakat BM mekanizmasının bağlayıcılığının uluslararası kamuoyu baskısı ve ülke prestiji ile sınırlı olması nedeniyle Türkiye, hem kamuoyu tarafından fazla bilinmemekte, hem de fazla rağbet görmemektedir.

IV. Sonuç ve Öneriler

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası başta Avrupa olmak üzere oluşturulan uluslararası insan hakları anlaşmalarına ve kurumlarına taraf olmuş bir ülkedir. 1950 yılında çok partili demokratik düzene geçmesine rağmen, belli aralıklarla tekrarlanan askeri darbeler neticesinde Türkiye'nin hem insan hakları hem de demokrasi açısından kendisinden beklenen performansı gösterdiğini söylemek zordur. Türkiye'nin 2002-2013 arası dönemde hem demokratikleşme hem de insan hakları alanında ciddi mesafe kat etmekle beraber son üç yılda bu alanlarda bir geriye kayış gösterdiğini vurgulamak lazım. Bunu söylerken, son yıllarda başta AB ülkeleri ve ABD gibi konsolide olmuş demokrasiler dahil, küresel çapta demokrasi kalitesinde bir düşüş ve insan hakları ihlallerinde bir artış trendi olduğu gerçeğini unutmamak gerekir.

Türkiye'de son yıllarda artan ihlallerde, insan hakları koruma mekanizmalarında, ülkesel düzeyde ciddi bir performans kaybı olduğu görülmektedir. Yargısal yolla insan haklarını korumadaki düşüşü AİHM istatistiklerinde açıkça görmek mümkündür. Fakat benzer bir düşüşün ulusal insan hakları koruma kurumlarında da olduğu göze çarpmaktadır. Sadece ihlalleri önleme değil, bilinç oluşturma faaliyetleri bile ciddi oranda azalmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin son yıllarda verdiği insan hakları temelli cesur kararları bir umut oluşturmuştu, fakat özellikle 2015'ten bu yana ortaya çıkan siyasal gelişmeler karşısında aynı performansı gösterdiğini söylemek zordur. Olağanüstü halin ilan edilmesi bu mekanizmaları ciddi anlamda sınırlamış görünmektedir. Bu negatif küresel ve yerel eğilimlere rağmen, Türkiye insan hakları koruma rejimini geliştirebilir ve en azından parçası olduğu Avrupa toplumundaki konumunu koruyabilir. Bunun için insan haklarının korunduğu ülkesel, bölgesel ve küresel düzeylerde birtakım iyileştirmelerin yapılması gerekir.

Ülkesel bazda insan haklarını korumanın ilk ve en etkili yolu olan yargısal yolu geliştirmek için öncelikle insan hakları eğitime ve özellikle yargıçların yetiştirildiği fakültelerde yoğun insan hakları müfredatına öncelik verilmelidir. Yargıçlarda insan hakları bilincinin artırılması için kurum içi eğitime ağırlık verilmelidir. Yargı çevrelerinde bir insan hakları kültürünün oluşmasına yatırımlar yapılmalıdır.

İkinci olarak, insan haklarını korumak ve geliştirmek maksadıyla kurulan ulusal kurumlar, Paris İlkeleri olarak bilinen asgari uluslararası standartları taşımak durumundadırlar. Bu standartlar genel olarak ulusal kurumların geniş yetkilerle donatılmış olması; fonksiyonel ve mali özerkliğe sahip olması; çoğulcu yapı ve üye güvencesi ile erişilebilirlik ve bireysel başvuru mekanizması olarak sıralanabilir. 2014 raporunda TİHK'nin yaptığı birtakım faaliyetlere değinildikten sonra,

kurumun "... daha bağımsız hale getirilmesi, yeterli sayıda insan hakları uzmanı istihdam edilmesi ve bu uzmanların görevlerini yerine getirirken yasal güvence altına alınmaları ihtiyacı bulunmaktadır"⁵ ifadesi kullanılmıştır. Aynı şekilde TİHK'nin erişilebilirlik için önemli olan bilinirlik ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğine vurgu yapılmakta ve "TİHK, insan hakları konusunda faaliyet gösteren paydaşlar ve sivil toplum kuruluşları arasındaki farkındalığın ve kurum faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalarını arttırmalıdır"⁶ denilmektedir. Aynı hususlar, Ombudsman ile İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları için de geçerlidir.

Bu çalışmada elde edilen veriler dikkate alındığında Türkiye ulusal insan hakları kurumlarının Paris İlkelerine uygun olabilmesi için mevcut yapıya ek olarak alması gereken tedbirler şöyle sıralanabilir:

- Kurumların personel sayısı kendilerine Kanun ve diğer mevzuatla tanınan geniş yelpazeli görev ve yetkileri yerine getirecek oranda arttırılmalıdır.
- Kurumların bilinirliği ve erişilebilirliğini arttırmak için yerelde fazla sayıda ve güçlü ofislere sahip olması sağlanmalıdır.
- İnsan hakları konularında tekrardan kaçınmak ve insan haklarına daha etkin bir koruma sağlamak için Türkiye İnsan Hakları Kurumları, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) veya Ombudsmanlık ile İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları gibi diğer ulusal insan hakları kurumları arasında sık sık toplanan zorunlu bir istişare mekanizması kurulmalıdır.
- Kurumun başta insan hakları sivil toplum kuruluşları olmak üzere diğer devlet kurumları, meslek kuruluşları, sendikalar, odalar ve üniversitelerle işbirliğini geliştirecek ve hatta ortak faaliyette bulunulacak şekilde kanunla belirlenmiş mekanizmalar geliştirilmelidir.
- Irk ayrımcılığı, yabancı düşmanlığı, toplumsal kutuplaşma ve çatışmaların önüne geçmek için son yıllarda uluslararası örgütlerin büyük önem verdiği insan hakları eğitimi alanında, kurumların daha etkin ve aktif bir rol almasına ayrıca önem verilmelidir.
- Kurumların fonksiyonel, idari ve mali özerkliği için gerekli şartlar sağlanmalıdır.
- Kurum personellerinin, görevleriyle sınırlı olmak kaydıyla, diğer kamu personelinden daha ayrıcalıklı birtakım hukuki güvence ve dokunulmazlıklara sahip olması gerekir.

Bu tedbirlerin alınması ulusal insan hakları kurumlarını hem Paris İlkeleri'ne uyumlu hale getirecek hem de bu kurumların varlık nedeni olan insan haklarını koruma ve geliştirmeye daha etkin bir şekilde katkı yapabilecektir.

Ülkesel düzeyde alınacak bu tedbirler, aynı zamanda uluslararası düzeydeki koruma mekanizmaları nezdinde de Türkiye'nin insan hakları karnesini iyileştirecektir. Bunun için hem hükümete hem de insan hakları sektörüne büyük bir görev düşmektedir. İnsan haklarının tüm paydaşları hem kendi aralarında hem de uluslararası partnerleriyle işbirliği içinde daha güvenli ve daha özgür bir yarını inşa edebilirler.

⁵ AB Komisyonu (2014), Türkiye 2014 İlerleme Raporu, Brüksel: AB Komisyonu, s.48.

⁶ AB Komisyonu , 2014, s.48.

Kaynakça

- Akyeşilmen, Nezir, (2012), "*İnsan Haklarının Korunması Rejimleri*", Dağı, İ.D. ve Gökalp, E., İnsan Hakları ve Demokratikleşme Süreci, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- BM, (2016a) "*Paris Principles: 20 Years Guiding the Work of National Human Rights Institutions*", <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/ParisPrinciples20yearsguidingtheworkofNHRI.aspx>. [Erişim tarihi: 24.07.2016].
- BM, (2016b), "*Birleşmiş Milletler Anlaşması*", <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> [Erişim tarihi: 08.08.2016].
- ECHR, (2014), "*The ECHR Facts and Figures*", 2014, http://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2014_ENG.pdf [Erişim tarihi: 08.11.2016].
- Fisher, David, (2006), "*Guide to International Human Rights Mechanisms for Internally Displaced Persons and Their Advocates*", The Brookings Institution, https://www.brookings.edu/fp/projects/idp/Human_Rights_Mechanisms_for_IDPs.pdf [Erişim tarihi: 08.08.2016].
- Gawanas, Bience, (2016), "*The African Union: Concepts and Implementation Mechanisms Relating to Human Rights*", http://www.kas.de/upload/auslandshomepages/namibia/Human_Rights_in_Africa/6_Gawanas.pdf [Erişim tarihi: 08.08.2016].
- Götzmann, Nora ve O'Brien, Claire Methven, (2013), "*Business and Human Rights: A Guidebook for National Human Rights Institutions*", International Coordinating Committee of National Human Rights Institutions (ICC) and Danish Institute for Human Rights (DIHR).
- HRDMFA, "*Manual For Embassies of EU Member States: Strengthening The National Human Rights Protection System*", The Hague: Human Rights Division Ministry of Foreign Affairs The Netherlands, 2015. <http://www.globalequality.org/storage/documents/pdf/manual%20nrps-web.pdf> [Erişim tarihi: 07.07.2016].
- Kerimova ve Diğerleri, (2016), "*United Nations Human Rights Mechanisms and the Right to education in Insecurity and Armed Conflicts*", Geneva Academy, Geneva, <http://www.geneva-academy.ch/docs/reports/Protection%20of%20Education%20and%20UN%20Human%20Rights%20Mechanisms.pdf> [Erişim tarihi: 07.07.2016].
- Hukuk ve Hayat, (2016), "*Bakanımız İstanbul'da 'Ulusal İnsan Hakları Kurumları Uluslararası Konferansına' katıldı*", <http://www.hukukvehayat.org/baskanimiz-istanbulda-ulusal-insan-haklari-kurumlari-uluslararasi-konferansina-k-740h.htm>. [Erişim tarihi, 31.01.2016].
- İktisadi.org, (2016), "*Türkiye İnsan Hakları Kurumu Uzman Yardımcısı Alım İlanı*", <http://www.iktisadi.org/turkiye-insan-haklari-kurumu-uzman-yardimcisi-alim-ilani.html>. [Erişim tarihi, 31.01.2016].
- Jensen, Steven, Corkery, Allison ve Donald, Kate, (2015), "*Realizing Rights Through the Sustainable Development Goals: The Role of National Human Rights Institutions*", The Danish Institute for Human Rights, http://www.cesr.org/downloads/NHRI_realizing_rights_sdgs.pdf. [Erişim tarihi: 08.08.2016].
- Joshi, G.P.,(2016), "*National Human Rights Commission - Need for Review*", http://www.humanrightsinitiative.org/programs/aj/police/papers/gpj/national_human_rights_commission.pdf [Erişim tarihi:02.08.2016].
- OHCHR, (2016b), "*Human Rights Bodies*", <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/HumanRightsBodies.aspx> [Erişim tarihi:08.11.2016].
- OHCHR, (2016), "*Uganda and the United Nations Human Rights Mechanisms*", <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/PublicationUgandaUNHRMechanisms.pdf> [Erişim tarihi:02.08.2016].
- Ombudsmanlık(KDK), (2015), "*Kamu Denetçiliği Kurumu Yıllık Raporu 2014*", Ankara: KDK.
- Steinerte, Elina ve Wallace, Rebecca, (2009), "*United Nations protection of human rights, London: University of London Press*", http://www.londoninternational.ac.uk/sites/default/files/un_protection_human_rights.pdf [Erişim tarihi:02.08.2016].
- TİHK, (2015), "*Türkiye İnsan Hakları Kurumu Faaliyet Raporu 2014*", Ankara: TİHK.
- UN, (1993), "*Paris Principles" General Assembly, A/RES/48/134, 85th plenary meeting 20 December 1993*". <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r134.html>. [Erişim tarihi: 20.07.2016].
- TİHK, (2012), Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu, Kanun no. 6332, Yayınlandığı Resmi gazete: Tarih: 30/06/2016 ve sayı: 28339.
- TİHK, (2014a), "*Türkiye İnsan Hakları Kurumu*", <http://www.tihk.gov.tr/Portals/0/y/53ae6d3ae0f00.pdf> [Erişim tarihi, 11.08.2016].
- TİHK, (2014b), "*Gezi Parkı Olayları Raporu*", Ankara: TİHK, rapor no: 2014/3, <http://www.tihk.gov.tr/Portals/0/h/54b3df46416dd.pdf> [Erişim tarihi: 09.08.2016].
- TİHK, (2015), "*Türkiye İnsan Hakları Kurumu Faaliyet Raporu 2014*", Ankara: TİHK.
- Quintana, Maria Martin ve Fernandez, Enrique Eguren, (2012), "*Protection of Human Rights Defenders: Best Practices and Lessons Learnt*", <http://protectioninternational.org/wp-content/uploads/2013/04/Best-Practices-and-Lessons-Learnt.pdf> [Erişim tarihi: 10.08.2016].
- UN, (2010), "*National Human Rights Institutions: History, Principles, Roles and Responsibilities*", New York and Geneva: United Nations Publications, http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf. [Erişim tarihi: 10.07.2016].
- UNDP, (2012), "*Capacity Assessment Manual for National Human Rights Institutions*", Bangkok: UNDP, s.6. http://www.snap-undp.org/elibrary/Publications/NHRI_Capacity_Assessment.pdf. [Erişim tarihi: 13.06.2016].

Avrupa Liberal Forumu (The European Liberal Forum - ELF):

Avrupa Liberal ve Demokratlar ittifakı partisi (ALDE) bünyesinde bir kuruluştur. Liberalizm ve Avrupa kamu politikası konularındaki yayınlar çalışmaların merkezini oluşturur. Ayrıca, Avrupa siyaseti konusunda tartışmalara alan sağlamak ve liberal eğilimli vatandaşlar için eğitimler vermek kurumun öncelikleri arasındadır ve bir bütün olarak kurumun hedefi aktif vatandaşlığı teşvik etmektir. Avrupa Liberal Forumu, Avrupa ve komşu ülkelerden, düşünce kuruluşları, siyasi vakıflar ve enstitülerden oluşur. Üye kuruluşların çeşitliliği, zengin bir bilgi birikimi sağlar ve sürekli bir yenilik kaynağıdır. Buna karşılık, üyelerine ELF şemsiyesi altında Avrupa projelerinde işbirliği fırsatı sunar. Avrupa Liberal Forumunun genç ve dinamik doğası, aktif vatandaşlığın geliştirilmesi, vatandaşları Avrupa meselelerine dahil etme ve açık, liberal bir Avrupa inşa etme yolunda öncü bir kuruluş olmasına imkan verir.

Friedrich Naumann
STIFTUNG **FÜR DIE FREIHEIT**

Friedrich Naumann Vakfı Türkiye Ofisi:

Friedrich Naumann Vakfı, uluslararası düzeyde sivil eğitim için çalışan, Almanya merkezli bağımsız, kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur. Bireysel özgürlükler, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve piyasa ekonomisinin temelini oluşturduğu liberal değerleri tanıtmak için çalışır. Aynı zamanda, bu liberalizm anlayışı, hoşgörü, insan haklarına saygı, her vatandaşın dini inançlarına saygı duyan seküler devlet kavramlarını da kapsar. 1991 yılında Ankara'da faaliyete geçen FNF, 2002 yılından beri İstanbul'da sivil toplum, akademi, ekonomi ve politika çevrelerindeki partnerleriyle işbirliklerini yürütmektedir.

Friedrich Naumann
STIFTUNG FÜR DIE FREIHEIT